

2017 szeptember 25.

Hivatalos bíráló

Vámos Ágnes

Kétnyelvű oktatás Magyarországon tannyelvpolitika, tannyelvpedagógia

c. akadémiai doktori értekezéséről

Bevezetés

Az iskola politikum (hogyan egy közhellyel kezdjem). E megállapításban a „polisz” fogalma kiterjesztett értelemben a társadalom egészére vonatkozik. Demokratikus viszonyok között az iskola működésére vonatkozó alapvető meghatározók többszereplős, társadalmi alkufolyamatok keretében munkálódnak ki, diktatórikus viszonyok közegében viszont a hatalmat monopolizáló erőközpont (politikai párt) körében hozatnak meg e társadalmi intézmény működését szabályozó legfontosabb döntések.

A disszertáció szerzője a hazai két tanítási nyelvű („kéttannyelvű”) oktatást érintő/meghatározó tannyelvpolitika és tannyelvpedagógia kapcsolatának történeti alakulásáról értekezik, el egészen a rendszerváltozás utáni két évtizedig. Nyelvpolitikáról, tanítási nyelvről/nyelvekről szólva ösztársadalmi érdekű problémakörrel beszél az értekezés. Hadd utaljak erre néhány, a munka irodalomjegyzékében megjelenő néhány témakör említésével (Nyelv, hatalom, egyenlőség – Szépe György és munkatársainak írása; The political economy of code choice; La guerre des langues et les politiques linguistiques). S valóban ösztársadalmi relevanciájú jelenségről van szó: hatalomról, nyelvek vetélkedéséről, esélyekről és esélytelenségekről, társadalmi egyenlőségről és egyenlőtlenségről. Olykor egy nemzet felemelkedéséről és kiteljesedéséről (a reformkori nyelvújítási mozgalom vagy éppenséggel a pánszláv mozgalom), olykor idegen, hódító hatalmak gyakorlatáról, amikor a berendezkedő (új) hatalom kötelezően előírt nyelve kényszerül abba helyzetbe, hogy felvállalja a kulturális gyarmatosítás szerepét (az orosz nyelv a második világháború utáni Közép–Kelet Európában) vagy éppenséggel, mint napjainkban is nemzeti kisebbségek emelkedésének fékezése, gátolása nyelvpolitikai eszközökkel. A

problémakör kitüntetett terepe tehát az intézményes/iskolai tanítás nyelve, ennek speciális esete az iskolai idegennyelv-tanítás, s annak további specifikálódása – az értekezés tárgya – az idővel egyre fontosabbá váló kéttannyelvű iskolai oktatás.

A jelenség nem új, több évszázados, hiszen – amint olvashatjuk az értekezésben – az idegen nyelvnek alkalmazása tanítási nyelvként kb. háromszáz évre tekint vissza (Angolkisasszonyok Sancta Maria leánygimnáziumának alapítása 1628-ban, amikor a bíborosnak, Pázmány Péternek írt alapítás iránti kérelem „angol, olasz és német tanítónőket” említ: 56. o.)

A neveléstudományi részterületek felől tekintve az értekezésre azt mondhatjuk, hogy az a neveléstörténet és az oktatáspolitikai közös metszetében helyezhető el. A szerzői elemzésekben, értelmezésekben egyértelműen az oktatáspolitikai szál az erősebb. Ez érthető, hiszen – úgy tűnik, – a szerző kutatói attitűdjére meghatározó hatással voltak életkörülményei. A nyolcvanas évek derekától ui. a tanügyi főhatóságnál (OKM) egyre nagyobb hangsúlyt kapott a középiskolai (gimnáziumi) idegennyelv-tanítás, s abban a kéttannyelvűség problémaköre. Vámos Ágnes akkori minisztériumi munkatársként e terület gondozására kapott megbízást, s ezt erősítette, hogy később egyetemi oktatóként, majd a témakör kutatójaként és a Kétnyelvű Iskoláért Egyesület (1991) alapító és majd két évtizedig fungáló elnökeként aktívan foglalkozott e területtel, s ilyen módon annak történeti alakulását, meglódulásait és lefékeződéseit közvetlenül, résztvevőként ismeri.

Tartalmi megjegyzések

Terminológiai kérdések

A központi fogalom („kétnyelvű oktatás/kéttannyelvűség”) olyan gyűjtőfogalom, amelynek nemzetenként eltérő hangsúlyait mutatja az angol nyelvű szakirodalomból összeállított, 14 elemből álló lista, amelyben a leginkább hangsúlyos elemként a – betűszóval – CLIL-nevezett értelmezés szerepel (Content and Language Integrated Learning), amely tehát átfogó értelemben arra utal, hogy két nyelv (az anyanyelv és egy idegen nyelv) valamint nem nyelvi (közismereti) tantárgyak tanítása összekapcsolódik. Ennek jelzésére idéznék a bemutatott 14 elemből néhányat (Bilingual Integration of Languages and Disciplines; Content-based Language Instruction; Teaching Content Through English; Teaching English Through Content). A terminológiai sajátosságok

bemutatáshoz kapcsolódóan jelzi a dolgozat röviden a téma hazai kutatásait valamint a szerző saját kutatásaiban alkalmazott módszertant.

Kutatásmódszertan

A felhasznált módszerek értelemszerűen a szerzői szándékhoz, azaz a jelenség történeti és oktatáspolitikai (nyelvpolitikai/tannyelvpolitikai) bemutatásához kapcsolódóan a források széles körét használják. **Elsődleges források:** Jogszabályok, Oktatási minisztériumi és párt ügyiratok; Országos statisztikai adatbázisok, pl. OKM, Központi fejlesztési koncepciók, tantervek, óratervek; Iskolai évkönyvek, pedagógiai programok; Iskolai jelentések, iskolai honlapok, tanári beszámolók, kérdőíves vizsgálatok, interjúk. **Másodlagos források:** Résztevők szóbeli v. írásos visszaemlékezései. **Kiegészítő források:** Szakirodalmi feldolgozások; Dokumentumfilmek; Óramegfigyelés.

E források felhasználása egyszerismind arra is utal, hogy a kutatásban legyen az társadalomtudományi vagy természettudományi, az értelmezendő, elemzendő anyag összegyűjtése általában közös munka, csapatmunka eredménye. Ekként a jelölt e kutatási vállalkozásában értelemszerűen támaszkodhatott az anyaggyűjtés folyamatában a Kétnyelvű Iskoláért Egyesületre, mely körülmény – természetesen – nem teszi kérdéssé azt, hogy az értekezés Vámos Ágnes saját munkája. A személyes elkötelezettség mértékére utal a szerző nevével jegyzett 25 szakirodalmi tétel (23 saját munkaként, 2 társszerzőkkel).

Szerkezet

A munka fő tematikus tömbjei: A korai tannyelvpolitika korszaka (latin nyelvű iskolázás, a magyar tannyelv kiépülése, idegen nyelvek a közoktatásban, 2. és 3. fejezet). Idegen nyelvű tagozatok és oktatáspolitikai a 20. század első felében (4. fejezet). Tannyelvpolitikai a 2. világháború után (5. fejezet). Idegen nyelvek a 80-as évtizedben és a rendszerváltozás után (6., 7. és 8. fejezet). A kétnyelvű iskolázás 2008–2015 között (9. fejezet). A problémakör statisztikai és azok szelektív elemzése statisztikai (iskolák, tanulók, fenntartók, családi hátterek, eredményesség. 10. 11. fejezet). Az értekezés tanulságainak eredményeinek összefoglalása (12. fejezet).

Ebből látható, hogy ambiciózus kutatói vállalkozással fog át több évszázados fejleményeket. E hosszú út bejárásához – szerzői eljárásként – a fejezetek elé írt kérdésekkel és a fejezetet lezáró részösszegzésekkel segíti az olvasót a tájékozódásban.

„A középkorban a latin ... a társadalmi beilleszkedés része.” (21.) A szerző e helyt leszűkítő értelemben beszél „társadalmi beilleszkedésről”, lévén a középkori latin a papság utánpótlásának, a királyi hiteles helyek és a vármegyei közigazgatás nyelve. A latin nyelv kultúrahordozó áldásaiból – közismerten – a társadalom alacsony iskolázottságú hányada, azaz nagyobb része még sokáig kimarad(t). Éppen ezért kívánatos (amint azt echte neveléstörténészek Mészáros, Ravasz, Pukánszky meg is teszik) árnyaltabban fogalmazni a nevelés régi dolgairól beszélve. Ezt azért említem, mert a szerző társadalmi problémaérzékenysége kimondottan erősnek minősíthető a későbbi korok fejleményeinek bemutatásában/elemzésében.

Egyértelmű, hogy az idegen nyelv iskolai tanítása mindig eszközjellegű a nagypolitika törekvéseinek, ideológiájának, értékpreferenciáinak erőterében: a két világháború között a kultúrfölény szellemében erősen angolszász, kevésbé francia és olasz orientációval, a háború utáni berendezkedésben, a „pax sovietica” uralta kelet–közép európai országokban, s ekként Magyarországon is, az orosz nyelv kötelező iskolai tanításával, orosz iskola létesítésével (Gorkij Iskola, Kőrösi Csoma Gimnázium). A rendszerváltozás irányába tartó nyolcvanas évtized új, a korábbi évtizedekben elképzelhetetlen hangvétele szól az alábbi, Bárdos Jenőtől a dolgozatíró által kölcsönzött idézetben:

„1949 óta tanári becslés alapján legalább 10–15 egymástól eltérő gondolkodású generáció nőtt, akiknek életében – szemben az akkor döntést hozókkal – már bizonyossá vált, hogy az orosz nyelv nem vált világméretű közvetítő nyelvvé, ... az orosz Magyarországon nem vált a társadalmi presztízs részévé. Az orosz nyelv tanításába intézményesen beépített igénytelenség a belenyugvásnak egy olyan társadalmi gyakorlata, amely nem ostromolja a nyelvtudásnak azokat a standardjait, ahol a nyelv mint eszköz egy kultúra közvetítőjévé válhat” (81.)

A 80-as évtized vonatkozó minisztériumi és párt dokumentumaiban a nyelvpolitikai fordulat (zárt nyelvpolitikából elmozdulás a nyílt nyelvpolitika felé) olyan témák köré sűrűsödött: két tanítási nyelv kisvárosi iskolában vs. nagyvárosi iskolában (a társadalmi méltányosság vs. méltánytalanság ütközése); a 0. évfolyam finanszírozása mint többletköltség; óratervi arányok (lényegében a műveltség természetéről, jellegéről, arányairól vallott nézetek vitája).

A kéttannyelvű iskolázás területi eloszlását tekintve az élen Jász–Nagykun–Szolnok megye járt a lemaradó területek között pedig az Észak–Keleti régió megyéit találta a kutatás.

Statisztikai apparátus

A problémakör vizsgálata nyomán tett kijelentéseket/megállapítások alátámasztására a 9. és 10. fejezetben közölt statisztikai adatok, diagramok, grafikonok és ábrák szolgálnak, amelyek zömmel a felvett változók mennyiségi jellemzőit (gyakorisági eloszlások) és a változók együttjárását (korrelációk) mutatják be.

A Kéttannyelvű iskolákért egyesület kérésére 2008-2009-ben szervezett kutatás kérdőívének hiánya, illetve ismertetésének hiánya bonyolulttá teszi a válaszokban, ill. azok gyakoriságában megjelölt egyes dimenziók tartalmának értelmezését (pl. mit jelent a 'rendszerszintű nézőpont mint összetársadalmi érdek'). (124.o.). A kéttannyelvűség mint a választásokban gyakran említett indok (71%) az iskola fennmaradásának megerősítésére, mélyebb elemzést igényelt volna (123.o.) A rendszerváltás utáni megváltozott tartalmi irányítási környezetben átlagos és elterjedt gyakorlat lett, hogy az iskola az oktatás tartalmi kínálatának eszközeivel növelte vonzerejét (különösen 2010 előtt). Eszerint ez az iskolák viselkedésmódjára régóta jellemző és ez a véleményegyüttes nem is feltétlenül tudható be a kéttannyelvűségnek. A kéttannyelvűek és nem kéttannyelvűek CSH indexének összehasonlítása – a közölt módon – nem releváns (101.o. táblázat)

Megjegyezzük, hogy a CSH index megalkotását lehetővé tevő szülői kérdőívek kitöltése adatvédelmi szempontokat érvényesítve, önkéntes (137.o. 80. lábjegyzet).

Tekintettel arra, hogy a kéttannyelvű képzésben tanulók családi hátterének elemzéséhez az OKM országos adatait használja a szerző, az index magyarázatához érdemes lett volna megemlíteni a részletes országos adatokat és következtetéseket is. (pl. az index meredeksége, magyarázó ereje). Az például, hogy a 10. évfolyamon a legmagasabb az eltérés az országos adatoktól, könnyen érthető, hiszen ezen az évfolyamon az országos adatokban szerepelnek, míg a kéttannyelvű iskolák adataiban nem is szerepelhetnek az érettségi vizsgát nem adó iskolatípus, a szakiskola tanulói is.

Az Országos kompetenciamérés (OKM) kéttannyelvű eredményeinek összevetése a teljes populációval kevésbé védhető eljárás, például azért is, mert régióként igen egyenlőtlenül oszlanak meg a kéttannyelvű iskolák, elsősorban nagyobb városokban működnek, jellemzően inkább Budapesten, ahogyan azt a 9.3. táblázat adatai közlik is. (135.o.)

Az empirikus adatokból készült vizuális reprezentáció (táblázatok, grafikonok) kidolgozása gyakran hiányos, többször nincsenek magyarázatok a felvett kategóriákhoz (pl. 101.o.), hiányos az ábrák felcímkézése, több esetben nincs feltüntetve a tengelyek megnevezése.

Az iskola látens tannyelvpolitikájával – például kialakulásának gyakorlatával, elveivel, továbbadásával, szakmai forrásvidékével – érdemes lett volna többet foglalkozni (148-149.o.) Megbízható kutatási tapasztalat utal arra, hogy a mégoly haladó oktatáspolitikai szándék is az implementáció során érvényesül, gyengül vagy torzul.

Formai megjegyzések

A tudományos értekezés a neveléstudományban alapvetően verbális teljesítmény: vizuális prezentációkkal kísért, támogatott kijelentések, ítéletek, magyarázatok és érvelések összessége. A szöveg minősége tehát lényeges szempont a munkáról való értékelő ítélet megfogalmazásakor. S itt nehéz helyzetben érzi magát a bíráló, mert nem érti, hogy egy tartalmában erős értekezésnek vajon mi okból kellett – képletesen szólva – igen hitvány ruhában megjelennie (állítmány nélküli mondatok; többször nem egyértelmű, hol végződik az idézet; a határozott névelők hiánya; értelmetlen egybeírások).

Indokolatlannak tartom, hogy túlzottan tagolt a disszertáció szerkezete: sok az egyoldalas és néhányszor az egy oldalnál is rövidebb fejezet.

Összegzés

Vámos Ágnes nagydoktori disszertációja egy fontos, társadalmilag és tudományos szempontból is releváns témakör – a kéttannyelvűség – átfogó, részletekben gazdag, hangsúlyosan oktatáspolitikai nézőpontú elemző/értelmező leírása, amelynek súlyponti részei a 20. századi és a rendszerváltozás utáni időszak fejleményeit mutatják be. A szerző szakmai életútja/kutatói pályafutása több évtizeden keresztül összekapcsolódott e terület vizsgálatával, s ennek jóvoltából sikerült a saját élmény frissességével beszámolnia a témakör történeti alakulásának állomásairól, a változó

történelmi közegek, értékvilágok és orientációk érvrendszeréről és dinamikus együttjárásáról és egymásnak feszüléseiről.

E pozitívumokat elismerően méltatva sem hallgatható el ugyanakkor, hogy a kézirattal kapcsolatos minden további történet (sikeres védés esetén a kézirat feltöltése az MTA doktori honlapjára vagy megjelentetése önálló monográfiaként) egy igen alapos szöveggondozásnak kell megelőznie.

Támogatom a kézirat nyilvános vitára bocsátását.

Kérdések a jelölthöz

1. Hogyan alakul(t) a kéttannyelvű oktatás helyzete az egykori szocialista szomszédság országaiban?
2. Mely ok(ok)nak tudható be, hogy az idegen nyelvek tanításának immár erős pozíciója után is – nyelvvizsga hiányában – az egyetemi diplomák jelentős hányada még mindig úgymond „bent ragad”?

Szabó László Tamás

hivatalos bíráló